

**ΧΕΡΣΑΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΠΟΝΤΙΑ ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ
ΣΤΙΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΕΣ ΚΥΚΛΑΔΕΣ**

Ο ιστορικός ρόλος της Νάξου ως νέα βιωματική εμπειρία

Τάσος Αναστασίου
Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου
Διεύθυνση Τουρισμού Πολιτισμού Αθλητισμού
Δια Βίου Μάθησης & Απασχόλησης Κυκλάδων

Η παρούσα ανακοίνωση πραγματεύεται αρχικά τη διαχρονική σημασία των ανατολικών Κυκλάδων (Νάξος - Πάρος - Μικρές Ανατολικές Κυκλάδες - Αμοργός) στα δίκτυα ναυσιπλοΐας του Αιγαίου και τον ιδιαίτερο ανά τους αιώνες ρόλο των θαλάσσιων δρόμων της περιοχής στη διακίνηση αγαθών και ιδεών.

Στη συνέχεια επιχειρεί να συνδέσει τη βαριά αυτή ιστορική κληρονομιά με προτεινόμενες επιλογές ενός σύγχρονου τύπου "αναβίωσης" δικτύων διασύνδεσης των νησιών, με επεξεργασμένες εφαρμογές *διαδρομών πολιτισμού* στην περιοχή, όπου ο ρόλος της Νάξου παραμένει κεντρικός και καθοριστικός.

1. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Ήδη από την 4η π.Χ. χιλιετία, οι θαλάσσιοι δίαυλοι Νάξου-Πάρου και Νάξου-Μ. Αν. Κυκλάδων-Αμοργού διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στη ναυσιπλοΐα και στην ανάδειξη πρώιμων στοιχείων πολιτισμού στην περιοχή, με εντυπωσιακές αλληλεπιδράσεις στις άλλες περιοχές του Αιγαίου και της Κρήτης. Έως και τη βυζαντινή περίοδο, κατά μεγάλα χρονικά διαστήματα, ο ρόλος αυτός παρέμεινε ζωτικός.

Σε πρώτη φάση, η περιοχή παρατήρησης και μελέτης παρέμβασης σε επίπεδο Κυκλάδων επικεντρώνεται στα διοικητικά και γεωγραφικά όρια της Περιφερειακής Ενότητας Νάξου. Μέσα σε αυτά τα όρια, για την επιλογή του παρακάτω εγχειρήματος εξέχουσα θέση κατέχουν οι *παράκτιες ζώνες της Ανατολικής-Νοτιοανατολικής Νάξου, της Δυτικής-Νοτιοδυτικής Αμοργού και των Μικρών Ανατολικών Κυκλάδων*, λόγω της εξαιρετικής ιστορικής και γεωπολιτικής βαρύτητάς τους.

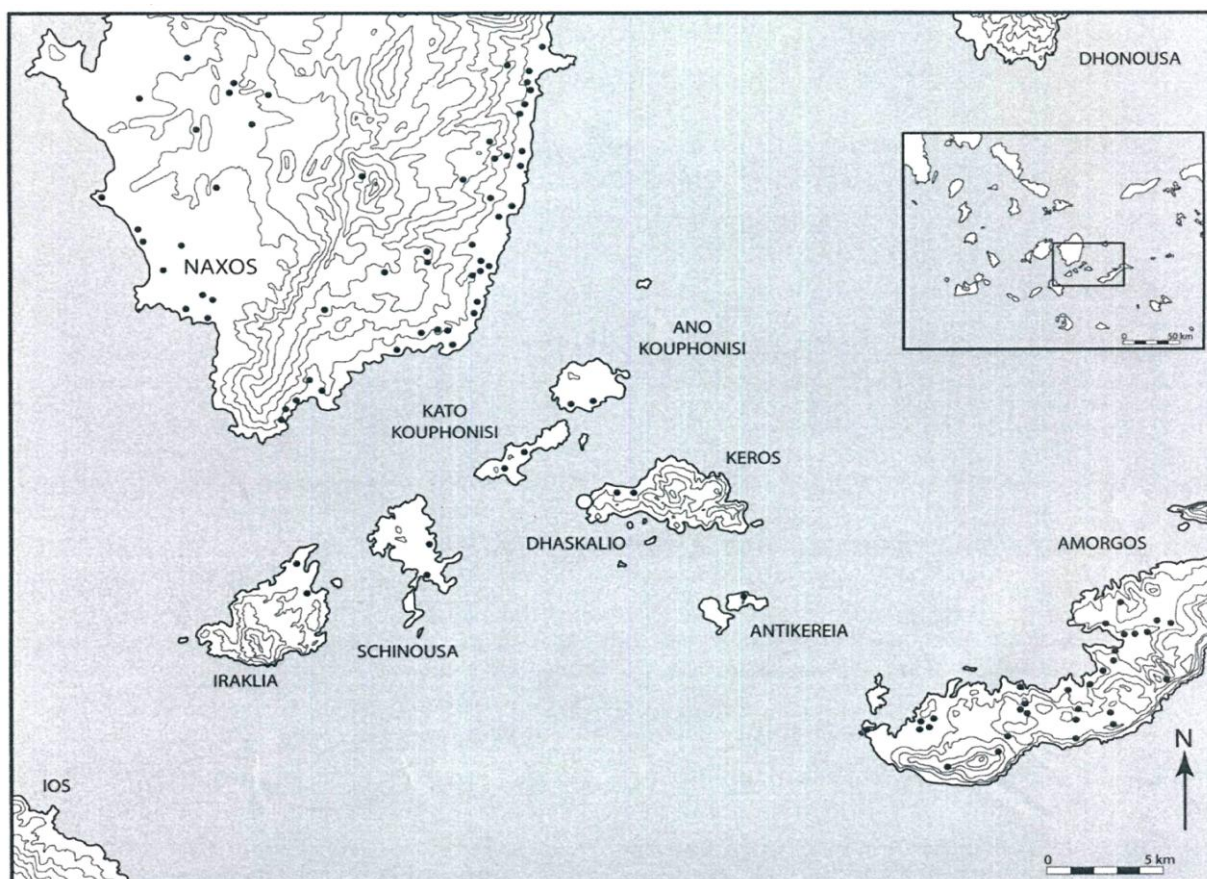
Η εν εξελίξει αρχαιολογική έρευνα και η έρευνα πηγών απέχει πολύ από του να αποτυπώσει σε κάθε εποχή με πληρότητα το πλαίσιο και τους όρους διαβίωσης και δραστηριοτήτων των τοπικών πληθυσμών στις παράκτιες αυτές περιοχές. Ωστόσο, τα μέχρι στιγμής αποτελέσματα της έρευνας είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικά για μια εναργή απόδοση της κατά περιόδους οικιστικής διάταξης των πυρήνων ζωής και των βασικών κοινωνικών και παραγωγικών δομών αυτών των πληθυσμών.

Η πρωτοκυκλαδική περίοδος είναι αναμφισβήτητα καίριας σημασίας για όλη την εξεταζόμενη περιοχή. Μόνο στην Ανατολική-Νοτιοανατολική Νάξο και τη Δυτική-Νοτιοδυτική Αμοργό βρίθουν οι οικισμοί, τα κοιμητήρια και άλλες εγκαταστάσεις που διατρέχουν την ακτογραμμή, αλλά και πολλές γειτνιάζουσες θέσεις αυτής, όπου ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει για τις *οχυρωμένες ακροπόλεις του Πανέρμου (Κορφάρι των Αμυγδαλιών) και του Σπεδού*. Παράλληλα, οι Μ. Ανατολικές Κυκλάδες που συμπληρώνουν το εν λόγω κάδρο, εντυπωσιάζουν με αντίστοιχα ευρήματα, με αποκορύφωμα τη θέση **Κάβος και το Δασκαλιό της Κέρου**. (εικ. 2-3)

Πρωτοκυκλαδική περίοδος

- **Νάξος**
Μόνο στην ΝΑ παράκτια ζώνη: 15 τουλάχιστον οικισμοί ή νεκροταφεία
- **Αμοργός**
Μόνο στη ΝΔ παράκτια ζώνη: 15 τουλάχιστον εγκαταστάσεις ή νεκροταφεία
- **Πάνω Κουφονήσι**
εγκαταστάσεις σε Παριανό, Χωριό και Ποταμιά και 3 νεκροταφεία σε Πάνω Μύλο, Λουτρό και Αγριλιά αντίστοιχα
- **Κάτω Κουφονήσι**
εγκαταστάσεις στα βόρεια και νότια
- **Δονούσα**
οικισμός στο Βαθύ Λιμενάρι και άλλες εγκαταστάσεις
- **Ηρακλεία**
επίκρουστες παραστάσεις (σπείρες κλπ.) σε πολλές θέσεις
- **Σχινούσα**
πιθανολόγηση οικισμού στον Προφήτη Ηλία ή (και) σε άλλη θέση

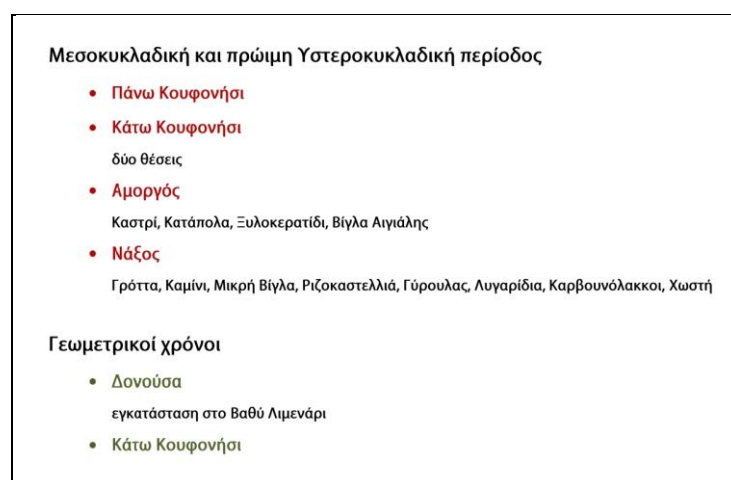
Δασκαλιό - Κέρος

Η κύρια θαλάσσια ρότα που ένωνε τότε το Αιγαίο από βορρά προς νότο και αντίστροφα, είχε πλέον καθιερωθεί να περνά μέσα απ' το κανάλι *Νάξου - Μικρών Ανατολικών Κυκλάδων*, που θεωρείται ότι διαθέτει ασφαλή και υπήνεμα αγκυροβόλια. Έτσι, οι εμπορικές και ναυτιλιακές δραστηριότητες ευνοούνται και διευρύνονται διαρκώς στην περιοχή. Η διαρκής αναζήτηση και εξασφάλιση νέων πρώτων υλών και τεχνογνωσίας -κύρια από την Ανατολή, οδηγεί σε εντυπωσιακή πρόοδο των ναξιακών οικισμών στην κεραμική και στη μεταλλουργία.

Όπως έχει προκύψει από τα τελευταία πρίσματα της πολυδιάστατης έρευνας στις θέσεις αυτές, η *Κέρος* σύμφωνα με τις περισσότερες ενδείξεις ήταν *τόπος ιερών τελετουργιών* από τους κατοίκους της ευρύτερης περιοχής, κατά τη χρονική περίοδο από το 2700 έως το 2400 π.Χ. Η διπλανή νησίδα *Δασκαλιό* - ενωμένη την εποχή εκείνη με τον Κάβο με στενή λωρίδα ξηράς - σχημάτιζε ένα καλό φυσικό λιμάνι στο δυτικό άκρο της Κέρου. Ερευνάται εάν ο **εξαιρετικής σπουδαιότητας οχυρωμένος οικισμός του Δασκαλιού** λειτουργούσε σαν εμπορικό και μεταλλουργικό κέντρο *μείζονος σημασίας για τα κυκλαδικά δίκτυα συναλλαγών ή εάν ήταν ένας πανάρχαιος, εμβληματικός σταθμός για τους ταξιδιώτες που προσέγγιζαν το νησί ειδικά για να καταθέτουν τις τελετουργικές τους προσφορές*. Σημειωτέο ότι το οικοδομικό υλικό του συγκροτήματος προέρχεται από μάρμαρο που έχει μεταφερθεί από τη ΝΑ Νάξο, διανύοντας απόσταση τουλάχιστο 5,5 ναυτικών μιλίων! Το Δασκαλιό βρισκόταν ξεκάθαρα στην κορυφή του δικτύου των οικισμών ολόκληρης της εξεταζόμενης περιοχής, στο μεγαλύτερο διάστημα της πρωτοκυκλαδικής περιόδου.

Η παρουσία της περιοχής στο προϊστορικό προσκήνιο συνεχίστηκε και κατά τις επόμενες περιόδους (μεσοκυκλαδική - υστεροκυκλαδική), οπότε ιδιαίτερα η *Νάξος* και η *Αμοργός* εμφανίζουν έντονη κινητικότητα, ενώ βεβαιώνονται εγκαταστάσεις στο Πάνω *Κουφονήσι* και σε δύο θέσεις στο *Κάτω Κουφονήσι* **(εικ. 4)**

Κατά τους πρώτους **ιστορικούς χρόνους**, οι θαλάσσιοι δρόμοι σύνδεσης των μικρασιατικών με τις ελλαδικές ακτές μέσω των Κυκλάδων ενεργοποιήθηκαν σημαντικά. Από τους μέσους γεωμετρικούς χρόνους και μετά, σημαντικός τέτοιος δρόμος καθιερώνεται εκείνος που ενώνει την Αττική και την Εύβοια με το ανατολικό Αιγαίο, με σταθμούς τα Κυκλαδονήσια Άνδρο, Τήνο, Νάξο, Δονούσα.

Λειτουργούν παράκτιες εγκαταστάσεις γεωμετρικών χρόνων στο Κάτω Κουφονήσι και στο Βαθύ Λιμενάρι της Δονούσας, όπου τα ευρήματα επιβεβαιώνουν την λειτουργία του νησιού σαν εμπορικού σταθμού στον θαλάσσιο αυτό δρόμο.

Στους ελληνιστικούς χρόνους εντοπίζονται οχυρά και πύργοι σε γειτνίαση ή σε επαφή με παράκτιες θέσεις στη Νάξο, την Αμοργό, την Ηρακλεία και τη Σχινούσα. (εικ. 5)

Ελληνιστικοί και ρωμαϊκοί χρόνοι	
• Νάξος	- ο Υστερορωμαϊκή λιμενική εγκατάσταση στον Πάνορμο - ο Λιμενική εγκατάσταση στον όρμο Αγ. Σώζων - νότιο άκρο της Νάξου
• Αμοργός	- ο κομβικός λιμενικός σταθμός κατά την πολεμική περίοδο στο Αιγαίο - ο ρωμαϊκοί οικισμοί, λουτρά, τάφοι εκτοπισμένων αξιωματούχων στα Κατάπολα και στην Αιγιάλη
• Δονούσα	ο γραπτές μαρτυρίες για τόπο εξορίας ρωμαίων αξιωματούχων
• Ηρακλεία	ο επιγραφή, οχυρό πάνω από το Λειβάδι
• Σχινούσα	ο οχυρή εγκατάσταση στον λόφο Προφήτη Ηλία
• Πάνω Κουφονήσι	- ο ενδείξεις για ρωμαϊκό οικισμό - ο επιτύμβια επιγραφή
• Κάτω Κουφονήσι	ο επιτύμβια επιγραφή

Στα χρόνια της ύστερης αρχαιότητας και στους πρωτοβυζαντινούς χρόνους (4^{ος}-8^{ος} αιώνας), ενώ στη Νάξο παρατηρείται μείωση των παράκτιων δραστηριοτήτων και θέσεων, η κατοίκηση στις Μικρές Ανατολικές Κυκλάδες και στην Αμοργό μέχρι και τα μέσα του 7^{ου} αιώνα φαίνεται ότι διατηρείται και σε ορισμένες περιοχές πυκνώνει. (εικ. 6)

Υστερη αρχαιότητα - Πρωτοβυζαντινοί χρόνοι	
• Νάξος	- ο λιμενικές εγκαταστάσεις στον Απόλλωνα και στον Πάνορμο - ο οχυροί οικισμοί στις θέσεις Καλόγερος και Υρόκαστρο - ο παλαιοχριστιανική βασιλική στη θέση Άγιος Φωκάς
• Αμοργός	- ο λιμενικές εγκαταστάσεις στα Κατάπολα και στην Αιγιάλη - ο οχυρωμένος οικισμός και λιμενική εγκατάσταση στο Καστρί - ο τουλάχιστο 3 παλαιοχριστιανικές βασιλικές στον κόλπο Κατσόλων - ο παλαιοχριστιανική βασιλική στα Παραδείσια και πιθανά σε άλλες παράκτιες θέσεις
• Σχινούσα	ο οικισμός, αγκυροβόλιο και παλαιοχριστιανική βασιλική στο Λιβάδι
• Δασκαλιό	ο αγκυροβόλιο και παλαιοχριστιανική βασιλική
• Κέρος - Αντικέρια	- ο αγκυροβόλιο στην Κέρο - ο παλαιοχριστιανικές βασιλικές
• Πάνω Κουφονήσι	ο Οικισμός, αγκυροβόλιο και δύο παλαιοχριστιανικές βασιλικές

Στην *Αμοργό*, οι ανθηροί παράκτιοι οικισμοί των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων περιστοιχίζονται πλέον από **πολυάριθμες παλαιοχριστιανικές βασιλικές**, με ενδεικτική περίπτωση εκείνη στον όρμο *Παραδείσα* της Κάτω Μεριάς. Ο κόλπος των *Καταπόλων* πλαισιώνεται με τουλάχιστο τρεις βασιλικές -με κυριότερη εκείνη που ταυτίζεται σήμερα με την εμβληματική Παναγία Καταπολιανή. Στη *Σχινούσα*, νότια της Νάξου, υπάρχει οργανωμένος οικισμός και παλαιοχριστιανική βασιλική στον όρμο *Λειβάδι*. Δύο ακόμη βασιλικές εντοπίζονται στο γειτονικό *Πάνω Κουφονήσι*, καθώς και στην *Κέρο* και στα *Αντικέρια*. Στη Νάξο έχει εντοπιστεί παράκτια βασιλική στη θέση Άγιος Φωκάς, ΒΑ του νησιού, χωρίς να αποκλείεται η ύπαρξη και περισσότερων στα νοτιότερα.

Επίσης, στο ιστορικό προσκήνιο επανεμφανίζεται μετά από 20 σχεδόν αιώνες το νησάκι *Δασκαλιό*. Εκεί εντοπίζεται παλαιοχριστιανικός ναΐσκος του 6^{ου} αιώνα, που θα λειτουργήσει αδιάλειπτα στους επόμενους δύο αιώνες, επαναλαμβάνοντας ίσως τον πανάρχαιο ρόλο της νησίδας σαν ένα καλό αγκυροβόλιο και ταυτόχρονα ιερός τόπος-σταθμός για τους διερχόμενους ταξιδιώτες.

Η δραστηριότητα αυτή επιβεβαιώνει την παρατεινόμενη οικονομική ευρωστία των τοπικών κοινοτήτων, που θα συνεχιστεί - παρά τις διακυμάνσεις της - μέχρι τουλάχιστο τα μέσα του 7^{ου} αιώνα στην περιοχή, μετατρέποντας την σε μια "ανοιχτή λίμνη" με διαρκή επικοινωνία των πληθυσμών που διαβιούν στις "όχθες" της. Η ΝΑ Νάξος, οι Μικρές Ανατολικές Κυκλάδες και η Αμοργός συνιστούν ένα διασυνδεδεμένο νησιωτικό τοπίο. Συμμετέχουν ενεργά στην παραγωγική δραστηριότητα ενός περιφερειακού μικροκόσμου, αξιοποιώντας τα πολυάριθμα αγκυροβόλιά τους. Αντικείμενο ειδικής έρευνας θα είναι ενδιαφέρον να αποτελέσει το επίπεδο κοινωνικών και πολιτιστικών ανταλλαγών των εν λόγω τοπικών κοινοτήτων στην περίοδο αυτή.

Συμπερασματικά, περιοχή εμφανίζει *μείζονα χαρακτηριστικά προνομιακής παρουσίας στο ιστορικό προσκήνιο* σε δύο κύρια περιόδους:

- η πρώτη είναι η **πρώιμη εποχή του Χαλκού**
- η δεύτερη είναι η **περίοδος από τους ελληνιστικούς χρόνους μέχρι και το τέλος του αρχαίου κόσμου**

2. ΤΟ ΕΓΧΕΙΡΗΜΑ ΤΗΣ ΔΙΑΝΗΣΙΩΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΗΓΗΣΗΣ

Επιχειρώντας τη σύνδεση της βαριάς αυτής κληρονομιάς με επιλογές ενός σύγχρονου τύπου "αναβίωσης" δικτύων διασύνδεσης των νησιών με επεξεργασμένες εφαρμογές *διαδρομών πολιτισμού* στην περιοχή, ο ρόλος της Νάξου παραμένει κεντρικός και καθοριστικός.

Το εργαλείο είναι η προς επεξεργασία σε επίπεδο Κυκλάδων προγραμματική δράση με τίτλο «ΔΙΑΠΟΝΤΙΑ ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ ΣΤΙΣ ΚΥΚΛΑΔΕΣ», που συνιστά **σχέδιο συνδυασμένων χερσαίων και θαλάσσιων Διαδρομών στα νησιά των Κυκλάδων. (εικ. 7)** Το όλο εγχείρημα περιλαμβάνει συνοπτικά την παρέμβαση σε 5 γεωγραφικές ενότητες στο κυκλαδικό σύμπλεγμα, σε καθεμία από τις οποίες θα υπάρχει διαπόντια διανησιωτική σύνδεση.

Αρχικά, η γεωγραφική περιοχή αναφοράς περιελάμβανε τις διοικητικές Π.Ε. Νάξου και Πάρου, δηλαδή τις Κεντροανατολικές Κυκλάδες: ΝΑΞΟΣ - ΔΟΝΟΥΣΑ - ΑΜΟΡΓΟΣ - ΚΟΥΦΟΝΗΣΙΑ - ΗΡΑΚΛΕΙΑ - ΠΑΡΟΣ. **(εικ. 8)** Εν προκειμένω όμως επικεντρώνεται και ως αντικείμενο της παρούσας ανακοίνωσης εξειδικεύεται στα νησιά της Περιφερειακής Ενότητας Νάξου. Συγκεκριμένα, η διάσχιση-διάπλους αντιστοιχεί στον αμφίδρομο περιηγητικό κύκλο **"Νάξος - Δονούσα - Αμοργός - Κάτω Κουφονήσι - Σχινούσα - Ηρακλεία - Πάρος - Νάξος"** με δυνατότητα κατά περίπτωση χάραξης και επί μέρους εναλλακτικών διαδρομών. Αφετηρία και τερματισμός η **Νάξος**. **(εικ. 9)**

Ειδικότερα το εγχείρημα περιλαμβάνει:

- Πεζοπορική διάσχιση των νησιών διαμέσου ενοποιημένου δικτύου αλληλοδιαδεχόμενων κεντρικών μονοπατιών / Διαδρομών Πολιτιστικού Ενδιαφέροντος, σύμφωνα με τον συνημμένο Πίνακα-Χάρτη. Η αρχή και το τέλος κάθε εσωτερικού νησιωτικού δικτύου θα ταυτίζεται με τα επιλεγμένα αγκυροβόλια διαπόντιας σύνδεσης. Επιδίωξη είναι η διέλευση από τα σημαντικότερα σημεία ιστορικού-αρχαιολογικού και περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος και από τους κυριότερους μεσόγειους οικισμούς κάθε νησιού.
- Διαγώνιες αλληλοδιαδεχόμενες θαλάσσιες / χερσαίες διασχίσεις με διασύνδεση περισσότερων της μιας περιφερειακών ενοτήτων (Νάξου και Πάρου) και με επιδίωξη τη μέγιστη δυνατή εντρύφηση του περιηγητή με τα στοιχεία και τις εναλλαγές της πολιτιστικής κληρονομιάς και του φυσικού τοπίου στην περιοχή.

Βασική προϋπόθεση για την εφαρμογή του εγχειρήματος είναι το υψηλό επίπεδο των κατά νησί πεζοπορικών δικτύων από πλευράς βατότητας, συνδεσιμότητας και σήμανσης.

Ως μέσα διάσχισης-χρήσης για μεν τις θαλάσσιες διαδρομές επιλέγονται το μικρό ευέλικτο σκάφος περιήγησης κοντινών αποστάσεων και μικρά ασφαλή αγκυροβόλια με δυνατότητα πρόσδεσης-ελλιμενισμού σε κάθε νησί, ενώ αντίστοιχα, για τις -διαδεχόμενες τις θαλάσσιες- χερσαίες διαδρομές επιλέγονται τα χαρακτηρισμένα και σηματοδοτημένα ως Διαδρομές Πολιτιστικού Ενδιαφέροντος μονοπάτια των εν λόγω νησιών. **(εικ. 10-11-12-13)**

Η πρόταση προβλέπει τη δημιουργία τόσο διαπόντιων όσο και χερσαίων δικτύων διασύνδεσης και ενδοεπικοινωνίας των ανατολικών Κυκλάδων, με στόχο τη διεισδυτική περιήγηση στο τοπίο των νησιών και την απόκτηση βιωματικής σχέσης διάρκειας του περιηγητή με τις πολύπτυχες εκφάνσεις μικροκλίμακας που χαρακτηρίζουν τις κυκλαδικές κοινότητες. **(εικ. 14-15)**

Το εγχείρημα αποσκοπεί πρωταρχικά στην ευαισθητοποίηση των νησιωτικών κοινοτήτων σε θέματα τοπικής ιστορίας και ιδιαιτεροτήτων του φυσικού τοπίου, ανασύροντας και διασώζοντας παράλληλα την ιστορική μνήμη που κάθε κοινότητα εσωκλείει. **(εικ. 16)** Αποβλέπει εξ ίσου στη δυνατότητα μιας πλούσιας βιωματικής εμπειρίας σε διακυκλαδική βάση, με στόχο τη διαμόρφωση της «ψυχολογίας του Κυκλαδίτη» ως μέλους όχι μόνο της τοπικής του κοινότητας, αλλά ως πολίτη των Κυκλάδων.

Παράλληλα, με τις προτεινόμενες εφαρμογές και ως αποτέλεσμα της επίτευξης αυτού του στόχου, επιδιώκεται η διεύρυνση της ήπιας εναλλακτικής τουριστικής δραστηριότητας στα νησιά αναφοράς, με όρους διάσωσης και προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου. **(εικ. 17)**

3. ΣΥΝΟΨΗ ΤΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΙΚΩΝ ΔΙΚΤΥΩΝ

Τα σχεδιασμένα και επικαιροποιημένα από τη Διεύθυνση Τουρισμού και Πολιτισμού της Περιφέρειας περιηγητικά-πεζοπορικά δίκτυα Διαδρομών στις Κυκλάδες απλώνονται στο μεγαλύτερο μέρος της ενδοχώρας τους, συνδέοντας τους οικισμούς μεταξύ τους και με βασικούς προορισμούς τόπους ιστορικού-αρχαιολογικού ενδιαφέροντος ή σπάνιων φυσικών ιδιοτεροτήτων. **(εικ. 18)** Τα δίκτυα βρίσκονται γενικά σε πολύ καλή κατάσταση από άποψη βατότητας, συνδεσιμότητας και σήμανσης. **(εικ. 19-20)** Τα περισσότερα πληρούν ήδη τα κριτήρια αξιολόγησής τους για την απόκτηση του εθνικού σήματος ποιότητας. **(21-22)**

Αντιπροσωπευτική είναι η εικόνα των δικτύων της Περιφερειακής Ενότητας Νάξου, στην ιστοσελίδα της οποίας λειτουργεί ο σύνδεσμος "Διαδρομές Πολιτιστικού Ενδιαφέροντος" για τα νησιά Νάξο, Αμοργό και Μικρές Κυκλάδες, σαν πρώτη ενέργεια συστηματικής διαδικτυακής προβολής των δικτύων. **(εικ. 23-24-25)**

Ειδικότερα για τη Νάξο, έχει δημιουργηθεί στο πλαίσιο του υφιστάμενου περιηγητικού δικτύου η μεγάλη σειριακή διαδρομή 50 χιλιομέτρων με τίτλο **Naxos Strada**, με τοποθέτηση σε όλο το μήκος της ειδικής σήμανσης. Με τη διαδρομή αυτή επιτυγχάνεται η διέλευση από το μεγαλύτερο μέρος των μνημείων και τόπων ιστορικού και περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος του νησιού, μέσα από αλληπάλληλες εναλλαγές τοπίου και ταυτόχρονα διέρχεται από μεγάλο αριθμό ορεινών και ημιορεινών οικισμών της ενδοχώρας. **(εικ.)**

Η Διαδρομή μπορεί να διαιρείται χρονικά σε 4 τουλάχιστον ημερήσια τμήματα (12 χλμ. πεζοπορίας την ημέρα) με στάσεις διανυκτέρευσης στους οικισμούς της ενδοχώρας του νησιού.

Μέσω της διαδρομής αυτής ή και αυτόνομα με κάθε επί μέρους διαδρομή που συνδέεται ή περιλαμβάνεται σε αυτήν, ο πεζοπόρος προσεγγίζει τις εξόδους προς τη διαπόντια μετάβασή του στα επόμενα νησιά της περιφερειακής ενότητας. **(εικ.)**

Στα πλαίσια της πρότασης, από τη **Νάξο** μπορούν να εκκινούν διαπόντιες διαδρομές προς τις Μικρές Ανατ. Κυκλάδες και την Αμοργό από τις εξόδους-τερματισμούς 5 πεζοπορικών διαδρομών στα αντίστοιχα ανατολικά και νότια λιμανάκια του νησιού (στα οποία υπάρχει και οδική πρόσβαση). Αυτά είναι από βορρά προς νότο: Απώλλωνας, Λυώνας, Μουτσούνα, Πάνερμος, Καλαντός. **(εικ. 10)**

Αξίζει να σταθεί κανείς στη σημασία των όρμων εξόδου των Διαδρομών της Νάξου, αφού καθένας από αυτούς συγκεντρώνει ξεχωριστό πολιτιστικό ενδιαφέρον.

5. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το εγχείρημα της χάραξης και ανάδειξης διαδρομών πολιτιστικού ενδιαφέροντος στις Κυκλάδες με κορμό τα μονοπάτια, υλοποιείται με το εξ αρχής βασικό κριτήριο ότι η **τουριστική ανάπτυξη συνιστά το αποτέλεσμα και όχι το στόχο της όλης δράσης**. Το εγχείρημα αυτό πραγματοποιείται σε μια εποχή που η κοινωνική συνοχή των μικροκοινωνιών κλονίζεται και συχνά ανατρέπεται με ταχύτατους ρυθμούς. Με ανάλογους ρυθμούς, συντελείται σήμερα η παράδοση της γής των νησιών, με ταπεινωτικούς όρους, στην τουριστική αγορά της Ευρώπης. Ενταγμένο λοιπόν στη λογική των λειτουργιών που ιστορικά εξέθρεψαν τις πρακτικές και τις αξίες της κυκλαδικών κοινοτήτων, το πρόγραμμα των Διαδρομών, η με κάθε τρόπο επανάχρησή τους, δρά πρώτα απ' όλα παιδευτικά στην κατεύθυνση της περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης και ενισχυτικά στην ιστορική μνήμη. **(ΕΙΚ. ...)**

Παράλληλα, ο χρήστης του μονοπατιού, είτε με την ιδιότητα του ντόπιου αγρότη είτε ως περιηγητής-διανοητής είτε ως ερευνητής-ανιχνευτής, αντλεί από τον τόπο ενέργεια χωρίς να ξεχνά, προσφέρει χωρίς να προσθέτει, χαίρεται το νησί χωρίς σκοπιμότητες, γίνεται λάτρης του και συμπορεύεται μ' αυτό. **(ΕΙΚ.)**

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγελοπούλου, Αναστασία, *Χάλκινα εργαλεία και όπλα από τον Πάνορμο της Νάξου. Συμβολή στην έρευνα του ναξιακού πολιτισμού κατά την πρώιμη Εποχή του Χαλκού*, Πρακτικά Στ' Επιστημ. Συνεδρίου «Η Νάξος δια μέσου των αιώνων» (Δαμαριώνας Νάξου 2018), τ. Α', Αθήνα, 2021.
- Αναστασίου, Τ., *Τα μονοπάτια της περιήγησης στις Κυκλάδες. Μια βιωματική προσέγγιση* (Ανακοίνωση στα «Σεμινάρια της Ερμούπολης», 2007), περιοδικό «Φλέα», τ. 21, 2009.
- Αναστασίου, Τ., *Ιστορικές καταβολές και διαχρονική χρήση των παλαιών αρτηριών επικοινωνίας στη ναξιακή ενδοχώρα*, Πρακτικά Στ' Επιστημονικού Συνεδρίου «Η Νάξος δια μέσου των αιώνων», (Δαμαριώνας Νάξου 2018), Αθήνα 2021.
- Αναστασίου, Τ., *Η Νάξος στο μεταίχμιο*, επιθεώρηση "Ναξιακά", τ. 12, 2022.
- Ασλανίδης, Κλ., *Βυζαντινή ναοδομία στη Νάξο*, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη 2017.
- Κωνσταντάκου, Ευθ., *Τα ΠΚ νεκροταφεία στη Νάξο: τοπογραφία, δημογραφία και έθιμα ταφής*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2016-17.
- Λαμπρινουδάκης, Β., *Αρχαιολογία - Νησιά του Αιγαίου. Νάξος*, Μέλισσα, 2005, σ. 272-285.
- Ραπτόπουλος, Σ., *Κυκλάδες νήσοι. Συμβολή στην οικονομική τους ιστορία κατά την Ελληνιστική και Αυτοκρατορική εποχή*. Νάξος (διδασκαλική διατριβή), Τρίπολις 2014.
- Μαραγκού, Λ., *Νέες μαρτυρίες για τον Κυκλαδικό Πολιτισμό στην Αμοργό*, «Φηγάς», Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 1994
- Ρούσσος, Κωνσταντίνος, *Η Νάξος και οι Κυκλάδες κατά τους μεταβατικούς αιώνες του Βυζαντίου (7^{ος}-10^{ος} αι.)*, Πρακτικά Στ' Επιστημονικού Συνεδρίου «Η Νάξος δια μέσου των αιώνων», (Δαμαριώνας Νάξου 2018), τ. Α', Αθήνα, 2021.
- Σφυρόερα, Αλ., *Νάξος. Συμβολές στην Αρχαιολογία και Ιστορία του νησιού από τη Γεωμετρική έως και την Αυτοκρατορική εποχή* (διδασκαλική διατριβή), Αθήνα, 2011.
- Τσατσαρούνης, Αλ., *Τουριστική ανάπτυξη: Το αντιπαράδειγμα της Νάξου*, Cyclades Open, Νάξος, 2022.
- Τσουντας, Χρ., *Κυκλαδικά*, «Αρχαιολογική Εφημερίς», Εν Αθήναις 1898.
- *Βιοποικιλότητα και Μονοπάτια Πολιτισμού στις Μικρές Κυκλάδες*, Ελλην. Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού, Αθήνα 2015.
- *Πρώτα πορίσματα αρχαιολογικής έρευνας ΝΑ Νάξου από την Βρετανική Σχολή Αθηνών και το Πανεπιστήμιο του Cambridge, 2015-2018.*
- Georgakopoulou M., Athanasoulas D., Legaki I., Floquet M., Dellaporta K., *The sanctuary at Keros in the Aegean Early Bronze Age: from centre of congregation to centre of power*, Journal of Greek Archaeology, 2022.
- Pokutta, Dalia, *The Longboat and Society in the Cyclades in the Keros Syros Culture*, American Journal of Archaeology, 2012.

- Pébarthe, Christophe, *Les Cyclades dans la tourmente des thalassocraties. Approche comparatiste des dominations athénienne (Ve siècle) et lagide (IIIe siècle)*, Grégory Bonnin & Enora Le Quéré, Bordeaux 2014.
- Renfrew Colin, Philanioutou Ol., Brodie N., Gavalas G., Margaritis Ev., French Ch., Sotirakopoulou P., *Keros: Dhaskalio and Kavos, Early Cycladic Stronghold and Ritual Centre. Preliminary Report of the 2006 and 2007 Excavation Seasons*, British School at Athens, 2015.
- Renfrew Colin, Boyd Michael J., *The sanctuary at Keros in the Aegean Early Bronze Age: from centre of congregation to centre of power*, Journal of Greek Archaeology, Volume 7, 2022
- Roussos, Konstantinos, *Reconstructing the Settled Landscape of the Cyclades. The islands of Paros and Naxos during the Late Antique and Early Byzantine centuries*, Leiden University Press, 2017.
- Tzovaras, P., *Before 'Thalassocracies': Reconstructing the 'Longboat' and Rethinking its Use and Social Implications in the 4th and 3rd Millennium South Aegean*, N. Raad and C. Cabrera Tejedor, Ships, Boats, Ports, Trade, and War in the Mediterranean and Beyond Proceedings of the Maritime Archaeology Graduate Symposium 2018. BAR, 2020.
- Cyprian Broodbank, *The Longboat & Society in the Cyclades in the Keros-Syros Culture*, Archaeological Inst. of America, vol. 93, 1989.